

A szintézis-írás dilemmái

Becslések szerint a 20. század második felében háromszor-négyszer annyi könyvet adtak ki, mint az azt megelőző csaknem 500 évben együttvéve.¹ A történeti kutatásokkal foglalkozók és munkáik száma ugyanilyen vagy ennél is nagyobb arányban gyarapodott.² A mennyiségi növekedés mellett a 20. századi történetírás másik fontos jellemzője a tematikai, földrajzi és kronológiai szétforgácsolódás. Az utóbbi fél évszázad tipikus története nem egy kontinens, régió vagy ország múltjának egészével, hanem az egy-két évtől egy-két évszázadig terjedő meghatározott időszak egy-egy aspektusával foglalkozik. A nagy korszakok, a nagy témák és a nagy emberek története helyett a véletlenek, a viszonylagosságok, valamint a lokális és a temporális igazságok felé fordult a figyelem. A tudás kitágulása mellett e mögött az az ismeretelméleti elbizonytalanodás is meghúzódik, amely Einstein relativitás-elméleteinek a megjelenése óta a természet- és a társadalomtudományok fejlődésére egyaránt rányomta bélyegét. Jean-Francois Lyotard 1979-es okfejtését a „nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságról”, amely véleményem szerint a nagy történetfilozófiai rendszerekre és világmagyarázatokra, nem pedig a térben és időben korlátozottabb szintézisekre vonatkozott³, sokan a történeti összegzések minden más válfajára kiterjesztették. Mint az amerikai történetírás 20. századi átalakulásáról írott 1988-as munkájában Peter Novick megállapította: „a történettudomány már nem egységes, és nemcsak azért, mert az egész kevesebb, mint a részek összegzése, hanem mert már nincs is egész, csak részek”.⁴

¹ Roland N. Stromberg: *European Intellectual History Since 1789*. Prentice Hall, Sixth Edition, 1993, 300.

² Gérard Noirel: *A történetírás „válsága”*. Napvilág, Bp., 2001, 34–43.

³ Jean-Francois Lyotard: A posztmodern állapot. In: *A posztmodern állapot*. Szerk. Bujalos István. Századvég, Bp., 1993, 7–145., idézet a 8. oldalon.

⁴ Peter Novick: *That Noble Dream. The „Objectivity Question” and the American Historical Profession*. Cambridge University Press, 1990, 577.

Futó látogatás a világ bármelyik nagy könyvesboltjában vagy szabadpolcos könyvtárában bárkit meggyőzhet arról, hogy nem minden történész, illetve társadalomtudós osztja Lyotard, Novick és a hozzájuk hasonlóan gondolkodók nézeteit. Se szeri, se száma az utóbbi évtizedekben született különböző típusú és méretű szintéziseknek. Ezek között vannak olyan történetfilozófiai igényrel fellépő metanarratívák, amelyek Marx, Hegel, Spencer, Spengler vagy Toynbee filozofikus világtörténeteikhez hasonlíthatnak. Ilyen az amerikai Francis Fukuyama munkája, amely a világhírnévnek és az Európa Kiadó gyorsaságának köszönhetően magyarul is olvasható.⁵ Kevésbé ismert Robert Bonnaud szisztematikusabb munkássága, aki a mikrotörténelem és az „éntörténelem” – *histoire particularisante* – művelése helyett a francia történészek közül szinte egyedüliként törekszik az általános érvényű történelmi jelenségek megismerésére, illetve az egyetemes történelem ritmusainak, valamint szabály- és törvényszerűségeinek a feltárására.⁶

A történetfilozófiai igényrel fellépő nagy rendszereknél jóval számosabb azoknak a szakszerű, tehát többé-kevésbé filológiaiailag is ellenőrizhető régió-, ország- és korszak-történeteknek a száma, amelyek nem ambicionálják, és témájukból eredően nem is kell, hogy ambicionálják az emberi történelem végső kérdéseinek megválaszolását. Vagyis – Richard Rorty kifejezését használva – nélkülözik azt a „metafizikai háttérfüggőnyt”⁷, amely a fentebb említett régi és új világtörténetekre egyaránt oly jellemző. A továbbiakban kizárólag a szintéziseknek ez utóbbi kategóriáival foglalkozom.

A világ történelmi szintéziseket gyártó műhelyei közül legismertebb és legtermékenyebb az angliai Cambridge. Az itt szerkesztett és részben írt nagy összefoglalások sorát a *Cambridge Modern History* 16 kötete nyitotta meg 1902 és 1912 között. Ezt a reneszánsztól a 20. századig terjedő időszakot átfogó enciklopédikus vállalkozást még Lord Acton kezdeményezte. A két világháború között ezt követte a *The Cambridge Ancient History* tizennégy és a *The Cambridge Medieval History* nyolc kötete. Persze – vethetné közbe valaki, látszólag indokoltan – e nagy összefoglalások szerzői még egy más kor gyermekei voltak, és nem sejtették előre a század második felének historiográfiai fejleményeit. Csakhogy ezeket a sorozatokat időről időre újra kiadják –, az időközben szükségesnek gondolt kiegészítésekkel és módosításokkal ellátva. Az *Ancient History* harmadik kiadásának első kötete például 1971-ben, 14.

⁵ Francis Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa, Bp., 1994

⁶ Robert Bonnaud: *Le système de l'histoire*. Pris, Fayard, 1989 és úő: *La morale et la raison. Une histoire universelle*. Paris, 1994. Kimé. Vö. Jean Leduc: *A történészek és az idő*. Kalligram, Pozsony, 2006, 148–151.

⁷ Richard Rorty: Kozmopolitizmus emancipáció nélkül. In: *A posztmodern állapot*, i. m. 269.

kötete pedig 2000-ben jelent meg. A *Modern History*nak 1960 és 1979 között egy teljesen új, a címben is jelzett – *The Cambridge New Modern History* – változata jelent meg. Az egész nagy korszakot tematikusan átfogó új kiegészítő kötetet Peter Burke szerkesztette.

Az egyetemes történeti összefoglalások mellett Cambridge a régió- és országtörténetek, valamint a részdiszciplináris jellegű szintézisek kiadásában is élen jár. A Brit Birodalom, India és Lengyelország történetének két világháború közötti összefoglalásai után 1986 és 1991 között jelent meg a *The Cambridge History of China* 15 kötete, 1988 és 1993 között a *The Cambridge History of Japan* 6 kötete, 1977 és 1984 között a *The Cambridge History of Afrika* 8 kötete 1984 és 1995 között a *The Cambridge History of Latin Amerika* 11 kötete és végül 1966 és 1989 között a *The Cambridge Economic History of Europe* 8 kötete.

A német történészek hasonló vállalkozásainak többsége a stuttgarti Klett-Cotta kiadóvállalat gondozásában jelent meg. Ezek közül kiemelkedik az ugyancsak több kiadást megért – az utolsó változat utolsó kötetei 2005-ben jelentek meg – Gebhardt-féle *Handbuch der Deutschen Geschichte* 23 kötete. Az egyes kötetek szerzői és szerkesztői között olyan Magyarországon is jól ismert nevekkal találkozhatunk, mint Jürgen Kocka, aki a 13. kötetet – *Das lange 19. Jahrhundert* – írta, a 14–17. köteteket pedig szerkesztette; Wolfgang J. Mommsen, a „nagy Mommsen” idősebb fia, aki az első világháborúval foglalkozó 17. kötetet jegyezte; valamint Wolfgang Benz, aki az 1918 és 2000 közötti időszakokkal foglalkozó utolsó köteteket szerkesztette. Hasonló vállalkozás az 1980-as években megjelent hétkötetes *Handbuch der Europäischen Geschichte*, amelynek munkálatait Theodor Schieder irányította; a hatkötetes *Handbuch der Geschichte Russlands*, amely 1981 és 2004 között jelent meg Klaus Zernack és a freiburgi Gottfried Schramm szerkesztésében; továbbá a *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, amelynek ugyancsak hat kötete 1980 és 1993 között hagyta el a nyomdát.

S végül nem hagyhatjuk említés nélkül azt a hétkötetes, *History of Humanity* című nemzetközi vállalkozást sem, amely határozott történetfilozófiai alapvetés nélkül, mintegy kézikönyvszerűen és az UNESCO szervezésében az egész emberiség történetét kívánja bemutatni. A 20. század ismereteink szerint utolsó és a 21. század első nagy világtörténetének nyitó kötete 1994-ben, a 16–18. századdal foglalkozó ötödik pedig – ugyancsak Peter Burke szerkesztésében – 1999-ben jelent meg.

A sokkötetes kézikönyvek és enciklopédikus jellegű nagy összefoglalások mellett, amelyek népes szerzőgárdái általában a világ számos országából verbuválódtak, szép számmal sorakoznak a polcokon az egy-kétkötetes rövidebb ország-, illetve kor- vagy évszázadtörténetek is. Ezek borítóján jellemzően egy, esetleg két történész neve áll. A Toynbee, Braudel és Hobsbawm utá-

ni nemzedékek individuális szintetizátorai közül különösen kettő tett szert világhírré: Norman Davies, aki 1935-ben, és Simon Schama, aki 1945-ben született. Mindketten Oxbridge-ben tanultak: Davies Oxfordban, Schama Cambridge-ben. Davies Lengyelország történetéről írott összegzésével alapozta meg szakmai hírnevét 1984-ben (*God's Playground*, 1984). Európa-története (*Europe: Its History*, 1996), amelyet a világ számos nyelvére lefordítottak, és amely a szélesebb olvasóközönség körében is ismertté tette nevét, angolul 1996-ban jelent meg. Egyik legújabb könyvében, amely *The Isles*, vagyis Szigetek címmel jelent meg 2001-ben, Nagy-Britannia történetét foglalta össze – sokak meglepetésére az egyes részek különállását hangsúlyozva (*The Isles: A History*, 2001).

Davieshez hasonlóan Schama is tudatosan törekszik a szaktörténéseket elválasztó demarkációs vonalak átlépésére és a részdiszciplínák eredményeinek koherens integrálására. Mesterségbeli felfogásának másik fontos eleme a stilisztikai igényesség. „[A] történetírásnak – írta Michelet és Macaulay ars poeticájára emlékeztetve egyik első munkájának bevezetésében – legalább törekedni kell arra, hogy művészet legyen, mielőtt tudomány akarna lenni.” Számos sikeres monográfia után, melyek a németalföldi és francia polgári forradalomtól Izrael állam megalapításán át az ember és táj kapcsolatának vizsgálatáig terjedtek, 2000 és 2002 között – Daviessel tehát egy időben – Schama is megírta a maga brit történetét. A háromkötetes és pazarul illusztrált *A History of Britain* ráadásul egy sikeres tévésorozat alapjául is szolgált. A valamikor egységesnek mutatott brit nemzeti történelem helyett ő is nagy hangsúlyt helyezett a régiók és korok identitáskülönbségeire.

A magyar történészek nagy egyetemes történeti összefoglalások elkészítésére – érthető okokból – több mint fél évszázada nem vállalkoztak. Ismeretes, hogy az utolsó ilyen 1935 és 1937 között jelent meg Hóman Bálint, Szekfű Gyula és Kerényi Károly szerkesztésében, ám az ókortörténeti fejezetek egy részét már ebben is külföldi szerzők írták. A hosszabb-rövidebb Magyarország-történetekből viszont a két világháború között, a kommunizmus éveiben és a rendszerváltás óta eltelt 15 évben is viszonylag sok készült. Az utóbbiak, vagyis a rendszerváltás óta készült összegzések között vannak többszerzős és terjedelmesebb munkák. Ilyen a Tóth István György által szerkesztett *Millenniumi Magyar Történet*, amely a magyar mellett angolul és franciául is megjelent. Csak magyarul adták ki a Bertényi Iván és Gyapay Gábor által közvetlenül a rendszerváltás után írt és 1992-ben megjelent *Magyarország rövid történetét* és a Barta János, Gergely Jenő és Kristó Gyula által írt 2002-es *Magyarország történetét*. Az egyszerezős, rövidebb munkák közül utalhatunk Molnár Miklósera, amely németül, franciául és magyarul jelent meg; Holger Fischeré, amely csak németül és Kontler Lászlóéra, amely csak angolul. Az átfogó régiótörténetek közül Niederhauser Emil *Kelet-Európa*

története (2001) című kötete emelkedik ki. A különböző külföldi országok történetéről készült magyar összefoglalások többnyire olyan kompilációk, néha egyenesen fordítások, amelyek az egyetemi oktatásban esetleg ugyan jól használhatók, ám történeti szintéziseknek aligha nevezhetők.

Enciklopédikus igényű nagy összefoglalásokat tehát – minden nehézség ellenére – a 20. század végén is lehetett, és a 21. század elején is lehet írni. És a történészek írtak, és írnak is. Kérdés viszont, hogy szükséges, érdemes és helyes-e? Én azt gondolom, hogy igen.

A különböző típusú történeti szintézisek iránt a világ minden országában folyamatos kereslet tapasztalható. Ez az igény részben szakmai jellegű. A kézikönyvek és az enciklopédiák a lexikonokhoz és az atlaszokhoz hasonlóan minden szakma művelésének nélkülözhetetlen segédeszközei. Ez az orvostudományban is így van, és a fizikában is. A történetírás iránt ugyanakkor mutatkozik egy olyan jelentős társadalmi érdeklődés is, amely a tudományok többsége esetében nem észlelhető. A rövidebb és inkább ismeretterjesztő jellegű összefoglalások felhasználói nemcsak a diákok, amint ez a természettudományok vagy akár a társadalomtudományok többsége esetében tapasztalható, hanem a saját múltjuk és más kultúrák múltja iránt igen nagy számban érdeklődő felnőttek is. A történészeknek tehát nemcsak a fentebb említett szakmai, hanem nyilvánvalóan ezt a társadalmi igényt is ki kell elégíteni. Könnyen belátható, hogy a történetírás specializálódásának és a történelmi tudás egyre összetettebbé válásának a korában az utóbbi sokkal inkább megtehető hosszabb-rövidebb olvasmányos összegzések, mint a gyakran speciális szakzsargont használó és különböző apparátusokkal ellátott részelemzések formájában. Kézikönyv, szintézis, szaktanulmány és részelemzés tehát nézetem szerint nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő és feltételező történetírói műfajok. Maga a műfaj önmagában nem minősít. Nagyon innovatív történeti szintézist – gondoljunk csak Fernand Braudel 1963-as *Grammaire des civilisations* című egykötetes egyetemes történetére, 1982-es európai történetére (*L'Europe*) vagy a halála miatt torzóban maradt 1986-os *L'identité de France* című ország-történetére – éppúgy lehet írni, mint teljesen érdektelen és már a megírás pillanatában elfelejtett mikrotörténetet.

A szakmai és társadalmi igény fontos, de nem egyedüli oka a szintézisek születésének. Olyan történészekre is szükség van, akik valamilyen oknál fogva vállalkoznak arra, hogy szorosán vett kutatási területük biztos védelmet nyújtó sáncai mögül kilépve mások kutatási eredményeit felhasználva megkíséreljék új életre kelteni múltjuk egészét vagy annak egy-egy nagyobb korszakát. Vagyis Jakob Burckhardt tanácsát megfogadva, aki általános ítélőképességünk megőrzése érdekében arra biztatott, hogy „legyünk a lehető legtöbb területen dilettánsok”⁸, hajlamot éreznek arra, hogy a semmiről

majdnem mindent tudó specialista szerepét legalább átmenetileg a mindenről majdnem semmit sem tudó szintetizátor szerepével cserélik fel. Az ilyen nagy ívű és átfogóbb magyarázatok konstruálása iránti igény tapasztalatom szerint előbb vagy utóbb a legtöbb történelemben kialakul. Gondolataik és alkalmanként meg is fogalmazott, sőt közzé is tett tömör korszak-értékeléseik szisztematikus kifejtésére azonban csak viszonylag kevesen vállalkoznak közülük. Annál többen érznek készletetést – mint erre még visszatérek – az elkészült szintézisek markáns véleményezésére.

Végül ami Magyarországot és közvetlen környezetét illeti, a hosszabb-rövidebb történeti összefoglalások utóbbi évekbeli elburjánzásához nyilvánvalóan az 1989–90-es átalakulást kísérő identitásválság is jelentős mértékben hozzájárult. A rendszerváltozásokkal az addigi kánonok nagymértékben érvényüket veszítették, s az így keletkezett szellemi vákuumba nagyon sokféle törekvés próbált és próbál benyomulni azzal a céllal, hogy a múltból való gondolkodás új kereteit kijelölje. Az 1992-es Bertényi–Gyapay-féle kötet bevallotta erre a kihívásra kívánt válaszolni, míg Kontler címzettjei kizárólag, Tóth István György és szerzőtársai pedig részben a külföldi olvasók – diákok és érdeklődők – voltak.

Sokan úgy tartják, hogy a szakszerűtlen, propagandisztikus, manipulatív vagy egyszerűen csak dilettáns múltértelmezésekkel a történelemnek semmi dolga sincs. „Nem öntözzük a gyomot” – közölte velem legutóbb egy középkorász kollégám. Én nem osztom ezt a véleményt. Éppen ellenkezőleg: úgy gondolom, hogy az ideológiailag durván meghatározott és a múlt ismert és igaznak elfogadott tényeitől eltávolodó, manipulatív és propagandisztikus célzatú értelmezések hiteltelensége – még ha az abszolút objektív igazság nem is tárható fel – a történész fontos társadalmi feladata. E téren ismét nehéz műfaji hierarchiát felállítani. Egy esszé vagy publicisztika éppúgy lehet unalmas vagy érdekes, semmitmondó és revelatív, mint egy monográfia vagy egy összefoglalás.

Abban, hogy én 1997–98-ban vállalkoztam Magyarország 20. századi történetének a megírására, mindezek a szempontok szerepet játszottak. A társadalmi igényt az Osiris Kiadó közvetítette. A belső hajlam egy ilyen típusú munkára pedig szinte magától alakult ki bennem – az egyetemen 1991-től egyébként is ezt a tárgyat tanítván. Különösképpen így volt ez Bloomingtonban, ahol a '90-es évek magyar középiskolai és egyetemi gyakorlatától eltérően úgy gondolták, hogy a 20. század nem 1949-ben, s még csak nem is 1956-ban, hanem mindig az aktuális jelenben fejeződik be. Ilyen könyv világnyelveken akkor nem állt rendelkezésre. Ignóus Pál *Nations of the Modern World* című sorozatban kiadott – helyenként erősen publicisztikai hevületű – politika- és kultúrtörténeti összegzése (*Hungary*) 1972-ben, Jörg K. Hoensch német történész nagyrészt ugyancsak politikátörténeti áttekintése

– *Geschichte Ungarns 1867–1983* – pedig 1984-ben jelent meg. Magyar nyelven egy hasonló kötet létezett: a Gergely Jenő, Pölöskei Ferenc és Izsák Lajos által szerkesztett, 1995-ben megjelent egyetemi tankönyv, amelynek egy fejezet erejéig magam is szerzője voltam. Ez a többszerzős munka alapvetően időrendben követte nyomon Magyarország 1918 és 1990 közötti történetét. Szerzői főleg a kül- és a belpolitika alakulására koncentráltak. A 14 időrendi fejezethez a kötet végén egy demográfiai és településtörténeti, valamint egy az 1945 utáni kulturális élettel foglalkozó fejezet csatlakozott. Számot vetve ezzel a historiográfiai helyzettel azt gondoltam, hogy munkámmal hiányt pótolhatok.

Indokaimról szólva végül nem hallgathatom el azt sem, hogy indirekt módon a különböző politikai erők és ideológiáik ízlésemmel és értékrendemmel ütköző értelmezéseivel is vitatkozni akartam. Vagyis a múlt újbóli birtokbavételéhez is hozzá akartam szólni. Valószínűleg igaza volt tehát Schlett Istvánnak, amikor a kötetről írott kritikájában megjegyezte: „A felkéréskor a mű megszületésre várt. Erős belső késztetések nélkül [a szerző] aligha vállalkozott volna ezen összegzés elkészítésére.”⁹

A dilemmák közül, amelyeket így vagy úgy el kellett döntenem, hármat eleveníték fel: a kötet periodizációját, tematikáját és szerkezetét.

A periodizációval kapcsolatban felmerülő első kérdés a kötet időhatárait érintette. Vagyis arra, hogy mikor kezdődött a 20. század, és mikor fejeződött be. Arra az időre eléggé elfogadott véleménnyé vált az elmúlt 200 év „hosszú 19. század”-ra és „rövid 20. század”-ra tagolása. 1994-es könyvében – *The Age of Extremes* – a marxista Eric Hobsbawm éppúgy ezt használta, mint a konzervatív John Lukács, vagy utóbb Jürgen Kocka és sokan mások. A 20. század eszerint 1914-ben vagy 1918-ban kezdődött, és 1989–90-ben fejeződött be. Én két alapvető okból nem tartottam helyesnek ezt a tagolást. Egyrészt azért, mert az első világháború és a kommunista rendszerek 1989–90-es összeomlása a világ legnagyobb részén semmilyen tekintetben nem jelentett választóvonalat. Másrészt azért, mert még a Földnek azon a részén is, ahol ezek az események lezajlottak, csak politikai szempontból képeztek éles határvonalat, gazdasági és kulturális szempontból alig vagy egyáltalán nem. A század tudományos és technikai fejlődését megalapozó felfedezések és találmányok túlnyomó többsége például nem 1914 vagy 1918 után, hanem a 19. század utolsó harmadában vagy a század első éveiben indult hódító útjára. Kulturális téren még nyilvánvalóbbak a századfordulóig visszanyúló gyökerek. Nemcsak az irodalmi és a képzőművészeti forradalom kezdődött ekkor, hanem a mozi, a tömegsport, a nyaralás, a vikendezés és még sok minden abból, ami a 20. századi tömegtársadalmak mindennapjaira a későbbi-

ekben oly jellemzővé vált. A modern társadalombiztosítás alapjait ugyancsak ezekben az években vetették meg – Európában és Magyarországon egyaránt. Ráadásul az 1920 és 1945 közötti Magyarország teljes vezetői garnitúrája – Horthytól Bethlenen át Szálasiig – nemcsak 1914 előtt született, hanem akkor is szocializálódott. A kötetnek mindezek miatt nincs egy kitüntetett kezdő dátuma. Ehelyett egy olyan – inkább statikus mint dinamikus – körképpel indul, amely a századvég és a századelő két-három évtizedét fogja fel a 19. és a 20. század közötti átmenetként.

A rendszerváltás korszakhatár jellege Magyarországon és Kelet-Európában nem kérdéses. S ez nemcsak politikai, hanem nyilvánvalóan gazdasági, sőt részben társadalmi korszakhatár is. Egyedül a művészetekben és a művelődés történetében nem az, e téren évekkel előbb, talán az 1970-es években zajlott le a korszakváltás. Az 1990-es választásokkal ezért azt hiszem, minden további nélkül le lehetett volna zárni a kötetet. Az, hogy nem így tettem, automatikusan következett bloomingtoni tanári munkámból és közéleti érdeklődésemből. A korábbi korszakokhoz hasonlóan az utolsó 10 évről is el akartam mondani a véleményem. Erről az időszakról olyasmiket gondoltam, illetve véltem tudni, amelyek számos ponton ellentmondtak a rendszerváltás dicsőségének kisajátítására törekvő különböző politikai erők idealizált önképének. Vagyis egész egyszerűen alakítani akartam kortársaim közelmúltjukra vonatkozó ismereteit és hiedelmeit – divatosabban szólva: a magyar társadalom kollektív emlékezetét. Ha valaki olvasta Hérodotoszt, Thuküdidészt vagy Freisingi Ottót, és ismeri a francia történészek törekvéseit az *histoire contemporaine* és az *histoire du temps présent*, illetve *histoire immédiate* közötti választóvonal kijelölésére, akkor tudja, hogy döntésemmel sem a legrégebbi, sem a legújabb historiográfiai törekvések szempontjából nem követtem el szentségtörést.

A század belső periodizációja szintén felvetett néhány problémát. Hogyan mutassam be az 1945 és 1989 közötti időszakot: egyetlen nagy korszakként, mint Horthy regnálását és a „boldog békeidőket”, vagy pedig a hagyományos utat választva, felbontva kisebb periódusokra, miáltal a szerző is és az olvasó is könnyen aránytévesztésbe eshet. Az utóbbi megoldást választottam, de nem vagyok biztos benne, hogy húsz vagy harminc év múlva is ezt tenném, illetve mások majd ezt teszik. Valószínűnek tartom, hogy minél távolabb kerülünk az államszocializmus időszakától, annál inkább tűnnek majd jelentéktelennek olyan ma még fordulópontnak, illetve szakaszhatárnak tekintett évek, mint 1948 vagy 1949, 1953, sőt talán még 1956 is. Ma azonban még nem tudtam – vagy mertem? – ennyire rendhagyó lenni, s a szokásos – alapvetően politikatörténeti jellegű – periodizációt követve nemcsak a Horthy-korszaknál önmagában hosszabb Kádár-korszakot emeltem fő fejezet szintjére, hanem az 1945 utáni rövid átmenetet, az ezt követő 50-es éveket, sőt a forradalom két hetét is.

A háború utáni korszakkal kapcsolatban azt is el kellett dönteni, hogy a többé-kevésbé demokratikusnak tekinthető átmeneti fázis mikor ért véget? A rendszerváltás előtti történetírás a két munkáspárt „egyesülését” tartotta döntőnek, s ezért, valamint az egyházi iskolák államosítása miatt 1948-at tekintette a „fordulat évének”. A rendszerváltást követően többen az 1947-es évet (békeszerződés, Kovács Béla elhurcolása, Nagy Ferenc lemondása, kék cédulás választások stb.) jelölték meg releváns szakaszhatárnak. Ismét mások a „fordulat éveiről” kezdtek beszélni. Az 1956-os Intézet 1998-ban konferenciát is rendezett, illetve tanulmánykötetet is kiadott ilyen címmel. Bár mindegyik választás mellett lehet érveket felsorakoztatni, teljesen meggyőzőnek egyiket sem éreztem. Ha ugyanis a magántulajdon és a piacgazdaság felszámolását nézem, amely valószínűleg a legmélyrehatóbb változásokat idézte elő mind a termelési kultúrában, mind az emberek habitusában, akkor az átmenet már 1946-ban, a szénbányák államosításával elkezdődött; befejeződni viszont egészen 1961-ig, a mezőgazdaság kollektivizálásának a lezárulásáig, vagyis a „szocializmus alapjainak a lerakásáig” nem fejeződött be. Ha a politikai demokrácián esett sérelmeket veszem, akkor a kezdőpont – számításon kívül hagyva az 1944-es Ideiglenes Nemzetgyűlés kétes legitimitását – ugyancsak 1946, hiszen ez év tavaszán kezdődtek el a támadások a nemzeti demokrata Sulyok Dezső és hívei ellen, és ez év márciusban fogadták el az ún. „rendtörvényt”, amelyre hivatkozva nemcsak a „köztársaság ellenségei”, hanem a politikai ellenfelek ellen is fel lehetett lépni. A sérelmek később kétségkívül egyre fokozódtak. 1947 augusztusában mindazonáltal mégiscsak többpárti választás alapján ült össze a többpárti parlament, s ha megfogyva, ha folyamatosan „szeletelve” is, mégiscsak ez hozta a törvényeket 1949 tavaszáig. Az első egypárti választásokat 1949. május 15-én tartották. A politikatörténeti periodizáció logikáját követve ezért 1949-et tettem meg szakaszhatárnak. A rendhagyó választás mellett szól ezenkívül az is, hogy az egypárti struktúrát kodifikáló alkotmányt ez év augusztusában fogadták el, s az első tanácsválasztásokat csak ezt követően, 1950-ben tartották.

Tematika és szerkezet. Amikor 1997 őszén elkezdtem előadás-jegyzeteimet kiegészíteni és címszavaimat mondatokká formálni, 46 éves voltam. Az első olyan tanulmányom, amelyet bibliográfiáimban szerepeltetni szoktam, 1975-ben, 24 éves koromban jelent meg. A közbeeső 22 évben kizárólag politikatörténettel – ezen belül hely- és országtörténettel, kormányzati politikával, politikai mozgalmakkal, politikusok életével, továbbá diplomáciatörténettel és a magyar és kelet-európai kisebbségek történetével – foglalkoztam. A gazdaság- és társadalomtörténetnek legfeljebb olvasója voltam, ahogy az irodalomnak és a kultúrtörténetnek is. Burckhardt tanácsán felbátorodva ennek ellenére úgy döntöttem, hogy szakítva a politikacentrikus összegzések utóbbi évtizedekben kialakult hagyományával a gazdaság, a társadalom, sőt az oktatás, a szellemi élet és a művelődés történetét is tárgyalni fogom. Igen

ám, de hogyan oldható meg ez egy olyan század esetében, amely az átlagosnál valószínűleg jóval mozgalmasabb volt, s amikor a politika az emberek mindennapi életét minden korábnál mélyebben áthatotta és befolyásolta? Némi töprengés után egy olyan hibrid megoldást választottam, amely az eseménydús, forradalmi időszakok esetében az egyszerű kronológiát, a megállapodott, konzolidált időszakok esetében pedig a részdiszciplináris tematikát tette meg alapvető rendezőelvnek. Egyik esetben inkább a mozgásokra és a változásokra, a másokban inkább az állandóságra és a struktúrák működésére koncentráltam. Ez utóbbit nemcsak a gazdasági és a társadalmi, hanem a politikai alfejezetekben is érvényesíteni próbáltam. Így aztán a Horthy-rendszer politikája sem kormányok tevékenységének egymásutániságából, hanem a politikai intézményrendszer szerkezetének a leírásából és működésének az ismertetéséből áll. Nem kevés gondot okozva ezzel egyetemem szigorlatozó diákjainak, akiknek a tételei ma is a kormányok egymásutániságára épülnek. Az azóta szerzett oktatási tapasztalatok alapján ezt a szerkezetet egy lényeges ponton módosítanám. Az 1945 és 1949 közötti időszakot 1918–19-hez és 1956-hoz hasonlóan olyan korszaknak fognám fel, amelyben az elbeszélés szervező elve a szigorú kronológia, nem pedig a tematika lenne.

Elvileg természetesen választhattam volna más megoldást is. Azóta olvastam például olyan 20. századi egyetemes történetet, amely csak annyiban különbözik a Brunner–Conze–Koselleck-féle *Geschichte der Grundbegriffe* szerkezetétől, hogy az egyes fejezetek nem a címük szerinti ábécé sorrendben követik egymást, hanem művészi összevisszaságban. Ez a Clive Ponting által írt munka – *The Pimlico History of the Twentieth Century*, 1998 – 22 fejezetre tagozódik, s minden fejezet időhatára 1900-tól az ezredfordulóig terjed. Néhány fejezetcím ízelítőül: népesség, termelés, környezet, gazdaság, majd birodalmak, szabadság, nemzetek, hatalom, konfliktus stb. Olyan konvencionális fejezetcímek, mint az első vagy a második világháború története, esetleg az 1917-es bolsevista forradalom, nem találhatók a munkában.

A másik véglet Felipe Fernández-Armesto magyarul is olvasható *A jelenkor története* című összegzése (Pannonica, 2001). Ez egy olyan szubjektív és a tényeket, történéseket ismertnek tételező esszé vagy esszéfűzér, mint amilyenek Kemény Zsigmond, Németh László, Bibó István és egyes korszakaiban Szekfű Gyula tolla alól kerültek ki.

Nyilvánvaló, hogy arra a célra, amelyre Gyurgyák János szánta a könyvet, sem az egyik, sem a másik forma nem felelt volna meg. Így aztán maradt az imént ismertetett hibrid megoldás, amely leginkább a német történetírás kézikönyveinek és a cambridge-i enciklopédiáknak a szokásos szerkezetéhez hasonlítható. Ezekre emlékeztet a kötet adatbősége is. Egy kézikönyvnek ez valószínűleg előnye, egy tankönyvnek azonban – őszintébb diákjaim ezt szemrehányóan meg is szokták jegyezni – nyilvánvalóan hátránya.

Összegzésemről körülbelül két tucat hosszabb-rövidebb ismertetés jelent meg. A periodizációs dilemmákat többek között Háner Péter és Hajdu Ti-

bor érintette. Előbbi teljes egyetértéssel nyugtázta, hogy a szerző „nem követte a történelmet hosszabb és rövidebb »századokra« szabdaló történetírók példáját, akik rendkívül mély gondolatnak tartják azt a triviális felismerést, hogy a folyamatos idő századokra való felosztása pusztán történelmi konvenció, s száz évnél hosszabb vagy rövidebb időszakok is vizsgálhatók egységes egész gyanánt”.¹⁰ Hajdu viszont – különösen Magyarország esetében – teljes mértékben helyénvalónak tartotta a „rövid 20. század” fogalmat, értve ez alatt az 1914 és 1989 közötti periódust. Ugyanakkor a kötet megoldását is – felteszem nemcsak a barátság és kollegialitás okán – elfogadhatónak, sőt „támadhatatlannak” minősítette.¹¹

A szerkezeti-tematikus megoldásokhoz jóval többen szóltak hozzá. Szabó Miklós szerint az egyes fejezetek „statikusan csoportosított adattengerében fontos dolgok elsikkadnak, nem kapnak jelentőségüknek megfelelő elemzést, és olykor nem is a megfelelő rovatban szerepelnek. Csaknem mindenről helyes a megállapítás, de ezek nagy része szinte észrevétlen marad”.¹² Tímár Lajos ezzel szemben úgy vélte, hogy „[a] kötet következetes szerkezeti felépítése lehetővé teszi az olvasó számára az időrendi helyett a tematikai rendszer szerinti olvasatot is. Így például a dualizmus időszakától a közelmúltig nyomon követhetjük az oktatási rendszer változásait, vagy a kultúra, művelődés és szórakozás alakulását”. A szerzőnek „sikerült egy logikus szerkezeti felépítésű, a különböző korszakokat és témákat közel azonos színvonalon megírt szintézist készítenie”.¹³

A tematikai sokoldalúsággal kapcsolatban Szabó A. Ferenc úgy találta, hogy „[é]rezhető a [szerző] görcsös erőfeszítése, hogy érvényesítse munkájában az Annales-iskola követelményrendszerét, miszerint a történelem nemcsak, sőt nem elsősorban a politikusok, a háborúk stb. története, hanem a hétköznapiak kisembereinek életviszonyait megjelenítő tudomány”. Mindazonáltal „tévedés interdiszciplinaritás helyett áttévedni idegen területekre. [...] Határsértések helyett helyesebb lett volna ebben a műben is inkább arra törekedni, hogy plasztikusabban rajzolódjon ki az ország története, az egymást váltó politikai rendszerek értékelése és a kisemberek életét befolyásoló tendenciák rajza révén”. A „számok és tények sokaságával” történő „okadatolást” ugyanő „fárasztónak”, „értelmetlennek” és „izzadtságzagúnak” nevezte.¹⁴ A már idézett Schlett István viszont helyeselte, hogy „Magyarország története Romsics szerint a magyar társadalom története; beleértve természetesen a különféle politikai intézményeket és aktusokat, de olyan nehezebben megragadható, leírható, ám a kor embereinek cselekedeteit jelentős

¹⁰ Háhner Péter: A mi XX. századunk. *Élet és Irodalom*, 1999. július 2.

¹¹ Tibor Hajdu: Our Century. *The Hungarian Quarterly*, Autumn 1999, 116.

¹² Szabó Miklós: Az emelkedő magyar nemzet huszadik százada. *Mozgó Világ*, 1999/8. 106.

¹³ *Múltunk*, 2000/1. 234–240.

¹⁴ Szabó A. Ferenc: Neopozitivistá országgtörténet. *Valóság*, 1999/8. 110.

mértékben meghatározó tényeket is, mint például a mindennapokat átható erkölcsi normák és szokások, a szubkultúrák kialakulását elősegítő mentális beállítódások, az ízlésváltozatok és -változások stb., amelyek rendszerint kívül maradnak a történeti vizsgálódások körén. [...] A szerzőt jellemző »többdimenziós« látásmód véleményünk szerint gyümölcsöző; Magyarországnak a könyvben ábrázolt történelme nem csupán a részek halmaza, hanem egységes egész, amelyben a részek összefüggnek, egymásból következnek, egymást magyarázzák.”¹⁵

A legtöbb recenzenst mindazonáltal nem a módszertani dilemmák, hanem a kötet ideologikuma vagy politikuma érdekelte. Ezek közül két problémát emelek ki: a Kádár-korszak megítélését, valamint a zsidókérdést és az antiszemitizmust. A már említett Szabó Miklós megdicséért, amiért „[a] »kádárizmus« ábrázolása az eddigi legjobb, amit erről olvastam”.¹⁶ Párttársa, Eörsi István – a kötet megjelenése után 6 évvel – viszont megrótt, merthogy Romsics „maradéktalesul azonosul a Kádár-korszak pragmatikus szellemével”.¹⁷ Újlaky István helyesnek és „érdekesnek” találta „a zsidó politikusok számszerű, igen jelentős szerepének bemutatását a forradalmakban”. Ezzel kapcsolatban kiemelte, hogy „[a] szerző mindegyik fejezetben, újra és újra visszatér a magyarországi zsidóság történetére is. Bemutatja a zsidók integrálódásának és asszimilációjának folyamatát, a politikai antiszemitizmus rövid történetét, az ellentétek okait”.¹⁸ Ezzel szemben Gyáni Gábor úgy vélte, hogy a népbiztosok származására való utalás mint „szikár tényközlés” nem nyújt elég fogódzót az olvasónak. Ennek alapján azt feltételezte, hogy a „sorok között írás” ismert technikáját alkalmazva a diskurzushagyomány antiszemita szerzőihez hasonlóan „minden bizonnyal valami olyasmit” kívántam közölni az olvasóimmal, hogy „az 1919-es eseményor a nem igazán mélyen asszimilált zsidóság műve volt”.¹⁹

A fenti idézetekkel demonstrált markáns véleménykülönbségek kétféleképpen magyarázhatók. Elképzelhető, hogy a magyar történészek átlagánál pontatlanabban és félreérthetőbben fogalmaznak. Ezen el kell gondolkodnom, és bármilyen mértékű is a devianciám, törekednem kell mérséklésére. Törekedni fogok rá. A másik lehetséges magyarázat szerint a hiba nem vagy nemcsak az én adó-, hanem egyik-másik recenzensem vevőkészülékében van. Ha a szerző pontatlanul fogalmazott, ők szelektíven olvastak, és saját előítéleteiktől vezérelve olykor azt is megtalálták a könyvben, ami nincs benne. Ezen pedig ők gondolkozzanak el.

¹⁵ Schlett István: i. m.

¹⁶ Szabó Miklós: i. m. 106.

¹⁷ Eörsi István: Hadd álméllkodjak egy kicsit. *Népszabadság*, 2005. március 1. 15.

¹⁸ Újlaky István: Tisztességes történelem haladóknak. *Polisz*, 2001. augusztus–szeptember

¹⁹ Gyáni Gábor: *Posztmodern kánon*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2003, 53.

Török István: Egyedül (1988)